

УДК 378.147:78

СИСТЕМНО-ХОЛІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ НА ЗАСАДАХ ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Проворова Є. М.

У межах статті на основі аналізу, систематизації, узагальнення наукових джерел представлено методологічні підходи до дослідження методичної підготовки майбутнього вчителя музики. Системно-холістичний контекст дозволяє розглядати особистість студента у процесі методичної підготовки як вищу форму цілісності, розвиток якої відбувається з урахуванням принципів гармонійного поєднання розумового розвитку з емоційним, творчим, духовним, взаємоповаги. Урахування особистісного і діяльнісного підходів дозволяє розглядати методичну підготовку майбутніх учителів музики як процес залучення учасників праксеологічної діяльності до вокально-діалогової взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних відносин. Системний підхід дає змогу розглядати цей процес у єдності нормативно-цільового, теоретико-методологічного, процесуально-змістового, аналітико-результативного блоків. Відповідно до компетентнісного підходу формування методичної підготовленості пропонується розглядати у процесі вивчення музично-методичних дисциплін, під час педагогічної практики. З урахуванням аксіологічного, праксеологічного підходів відбувається виховання загальнолюдських і культурних цінностей успішної особистості.

Ключові слова: майбутній учитель музики, методологічні підходи, системно-холістичний контекст, системний підхід, компетентнісний підхід, особистісно зорієнтований підхід, гносеологічний підхід, аксіологічний підхід, праксеологічний підхід.

В статье на основе анализа, систематизации, обобщения научных источников представлены методологические подходы к исследованию методической подготовки будущего учителя музыки. Системно-холистический контекст позволяет рассматривать личность студента в процессе методической подготовки как высшую форму целостности, развитие которой происходит с учетом принципов гармоничного сочетания умственного развития с эмоциональным, творческим, духовным, взаимоуважения. Личностный и деятельностный подходы позволяют рассматривать методическую подготовку будущих учителей музыки как процесс привлечения участников праксеологической деятельности в вокально-диалоговое взаимодействие на основе субъект-субъектных отношений. Системный подход используем для рассмотрения этого процесса в единстве нормативно-целевого, теоретико-методологического, процессуально-содержательного, аналитико-результативного блоков. Согласно компетентностного подхода формирование методической подготовленности предлагается рассматривать в процессе изучения музыкально-методических дисциплин, во время педагогической практики. С учетом аксиологического, праксеологического подходов происходит воспитание общечеловеческих и культурных ценностей успешной личности.

Ключевые слова: будущий учитель музыки, методологические подходы, системно-холистический контекст, системный подход, компетентностный подход, личностно ориентированный подход, гносеологический подход, аксиологический подход, праксеологический подход.

The article actualizes the problem of senior schoolchildren's artistic orientations formation. The peculiarities of senior schoolchildren's art training in extracurricular school environment are considered. The essence of the category "artistic orientations" is defined. Methodological approaches to the formation of schoolchildren's artistic orientations in their extracurricular activities are outlined.

Senior school age is a difficult period, a transitional stage between childhood and adulthood. Artistic education helps the schoolchildren to define themselves in the world.

Art provides an opportunity to feel the spiritual space of many generations. The artistic orientation gives the pupil an opportunity to actively perceive and evaluate works of art. The artistic orientation contributes to the activation of the schoolchildren's artistic activity. School program has extremely insufficient hours in art teaching of senior pupils. The extracurricular educational work, art groups, art associations and clubs, esthetic schools, libraries, theaters, museums and other social institutions provide much more opportunities for pupils in understanding the infinite world of art.

The mentioned methodological approaches are important in the development of specific methods and pedagogical techniques of forming artistic orientations of pupils of high school age. This complex process requires specifying the forms and methods of teaching and further research work.

Key words: artistic education, artistic orientations, methodology, methodological approaches, senior pupils, extracurricular educational activity.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Концепція "Нова українська школа. Простір освітніх можливостей" [11] акцентує увагу на успішному учневі й успішному вчителеві. Конкурентоспроможність як невід'ємний складник професійної успішності учителя, зокрема учителя музики, забезпечується формуванням як професійних якостей (вправність, виконавські уміння, художньо-інтерпретаційні здібності, вокальна майстерність), так і особистісних характеристик (креативність, ініціативність, швидка адаптація до нових умов освітньої діяльності, мобільність). Ці якості особистості формуються завдяки багатьом чинникам, з-поміж яких мистецьке виховання й висока художня культура суспільства; загальноосвітня школа має допомагати, стимулювати розкриття і формування вокальних нахилів та співацьких здібностей, емоційно-естетичний розвиток учнівської молоді.

Трансформації в освітній галузі, соціально-економічні зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, зумовлюють застосування нових наукових підходів до професійної і насамперед методичної підготовки майбутнього вчителя музики до співацької діяльності, що визначають напрям, змістове наповнення, функціональні особливості методичних дисциплін, їх взаємодію й інтеграцію із дисциплінами фахового, психолого-педагогічного циклів, дають змогу виявити певний аспект аналізованих освітніх явищ.

Візитівкою початку ХХІ ст. фахівці різних галузей вважають перехід від системного до системно-холістичного (гр. holos; англ. holism – увесь, цілий) уявлення об'єктів дослідження у багатоманітності взаємозв'язків [12, с. 793], що дозволяє реалізувати триєдину мету навчання у вищому педагогічному навчальному закладі: формування компетентного фахівця, патріота-громадянина та гармонійної особистості [3; 24]. У зв'язку з цим важливо дослідити системно-холістичний контекст методичної підготовки майбутнього вчителя музики до співацької діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Актуальним проблемам методичної підготовки майбутніх учителів музики присвячені дослідження А. Козир, Г. Падалки, О. Ростовського та ін. Фахівці ґрунтовно аналізують ціннісний, гедоністичний підходи у вокальній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва (Л. Василенко); холістсько-емерджментний підхід, наслідком упровадження якого є трансформація предметного знання з музичного мистецтва у знання з музичного навчання і виховання майбутніх учителів музичного мистецтва (Н. Сегеда); синергетичний підхід з метою обґрунтування інноваційної діяльності учителя музики (К. Завалко); акмеологічний підхід для оволодіння майбутніми учителями музики акмеспрямованими стратегіями творчої самореалізації (А. Козир, В. Федоришин) та ін.

Мета статті. У межах статті на основі аналізу, систематизації, узагальнення наукових джерел окреслимо положення наукових підходів до дослідження методичної підготовки майбутнього вчителя музики крізь призму системно-холістичного контексту, означимо специфіку праксеологічного підходу та його взаємозв'язок з іншими підходами.

Виклад основного тексту. З'ясуємо термін "методологія". Зокрема, як показує аналіз енциклопедично-довідкової літератури, поняття "методологія" розглядається як "... учення про метод, наука про побудову людської діяльності" [5, с. 498];

"...сукупність прийомів дослідження, що застосовуються у певній науці"; "... учення про методи пізнання і перетворення дійсності" [20, с. 184].

У визначенні методологічних засад оперуємо і термінами "підхід", "науковий підхід". У довідковій літературі поняття "підхід" тлумачиться як сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь [13, с. 670–671] і узгоджується із поняттями "принцип", "позиція", "ідея", "метод", "методика", "якість", "особливість" [1, с. 215–223].

Науковий підхід дослідники розглядають як "вихідну позицію, що складає основу дослідницької діяльності" [22], "певний вихідний принцип, вихідну позицію, основне положення чи переконання (цілісний, комплексний, системний, синергетичний та ін.); напрям вивчення предмета дослідження (історичний, логічний, змістовий, формальний та ін.) [14]. Залучення наукових підходів до дослідження дозволяє пояснити логіку наукового пошуку, сприйняття, пізнання, розуміння й оцінювання окремих явищ, фактів, послідовне розгортання теорії методичної підготовки майбутнього вчителя музики до співацької діяльності, її особливостей і функцій у вищому педагогічному навчальному закладі.

У сучасній педагогічній науці, як слушно зауважує О. Отич, поряд із традиційними методологічними підходами (особистісний, індивідуальний, диференційований, діяльнісний, аксіологічний, антропологічний, екзистенціальний, акмеологічний, контекстний, компетентнісний тощо) вагоме місце посідають такі нові методологічні підходи, як полісуб'єктний, креативний, медіологічний, семіотичний, герменевтичний, феноменологічний, цивілізаційний, холістичний [17, с. 41].

З-поміж основних у побудові моделі методичної підготовки майбутнього вчителя музики вважаємо системний, компетентнісний, особистісно орієнтований, гносеологічний, діяльнісний, аксіологічний праксеологічний підходи. Обрані підходи органічно взаємодоповнюють і взаємозбагачують один одного, взаємопроникають, взаємозумовлюють, взаємодіють й таким чином утворюють системно-синергетичну цілісність.

Аналізуємо підходи з урахуванням системно-холістичного контексту (англ. *holistic* – цілісний, цілий, для окреслення цілісного органічного розуміння явищ [12, с. 793; 26, с. 506]), що дозволяє розглядати людську особистість як вищу форму цілісності, складну психічну систему зі своєю структурою та внутрішньою будовою [28, с. 160], ґрунтується на досягненнях філософської антропології, філософії життя, екзистенціалізму та ін. як центральної ідеї гуманітарності, а відтак, гуманітаризації освіти [19]. Характеризуючи холістичний аспект, спираємося на характеристики Д. Міллера [10], О. Вознюка [3] щодо гуманістичності, інтегральності, співпраці, взаємоповаги всіх учасників освітнього процесу, врахуванні досвіду, який забезпечує більш повний розвиток можливостей людини у всіх сферах її життя.

У дослідженні методичної підготовки майбутнього вчителя музики до співацької діяльності враховуємо такі ознаки системного підходу, як цілісність, функціональність, ієрархічна структурованість, динаміка, єдність змісту, структури, мети навчання і виховання, сукупність професійно важливих, особистісних якостей особистості (С. Архангельський, І. Блауберг, В. Садовський). Системний підхід дає змогу розглядати процес методичної підготовки у єдності нормативно-цільового, теоретико-методологічного, процесуально-змістового, аналітико-результативного блоків. Урахування положень системного підходу дозволяє вибудувати змістове наповнення навчальних дисциплін на засадах міжпредметної інтеграції, з урахуванням міждисциплінарних зв'язків коригувати зміст модулів і тем музичних, вокально-методичних, психолого-педагогічних дисциплін, збагачувати і систематизувати мету і завдання педагогічної практики протягом усіх років навчання у вищому педагогічному навчальному закладі. Це дає можливість більш ефективно мотивувати студентів до майбутньої професійної діяльності, фахового розвитку, саморозвитку і самореалізації.

Використання положень компетентнісного підходу дає можливість посилити практичну спрямованість навчання майбутніх учителів; для них важливі метапредметні знання, уміння й здібності, які дозволяють здійснювати різні види педагогічних дій у праксеологічному контексті, сприятимуть соціалізації особистості, формуванню світоглядних і науково-професійних поглядів, педагогічної творчості та майстерності,

визначають успішність діяльності (у т.ч. професійно-педагогічної), здатність до самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення впродовж життя [23, с. 188].

Відповідно до компетентнісного підходу збагачуємо програми робочих навчальних програм, навчально-методичне забезпечення дисциплін, що зорієнтовані на формування музичного, вокального мислення студентів; комплексне застосування праксеологічно цінних знань, формування у студентів механізмів самонавчання і самовиховання через організацію самостійної роботи, рольові ігри, майстерню досвідченого співака. Враховуємо принципи цілепокладання, системності, цілісності, гуманізації, інтеграції, творчої активності, проблемності. Зокрема, принцип інтеграції важливий під час проектування змісту музично-педагогічних дисциплін, коли важливий синтез різнопредметних знань; принцип системності передбачає, щоб навчальний матеріал був завершеним і достатнім для формування компонентів методичної підготовленості; принцип творчої активності відображає діяльну участь студентів у навчальному процесі, прояв інтересу, творчої активності у виконанні проблемно-пошукових завдань, підготовці професійно орієнтованих проектів тощо.

У дослідженні враховуємо основні характеристики особистісного підходу, що передбачає ефективну організацію навчально-виховного процесу (Є. Бондаревська [2, с. 11–17], Г. Падалка [18, с. 72] О. Олексюк [15, с. 75]) з метою утвердження учня/студента людини як неповторної індивідуальності, культуро-, духовно- і життєтворчого суб'єкта культури, як об'єкта власного мистецького розвитку; індивідуально-особистісну значущість навчання, перехід від пояснення до розуміння, від монологу до діалогу, від соціального контролю до розвитку, від керування до самокерування, формування творчих здібностей, духовних якостей, створення умов для самореалізації і саморозвитку особистості, вироблення власної позиції у мистецтві.

Проектуючи змістове наповнення лекцій, практичних занять, самостійної роботи, максимально враховуємо мотиви, потреби, психологічні особливості розвитку студентського віку, створюємо умови для формування пізнавальних та професійних інтересів, виявлення соціальної позиції, розвитку самостійності у стратегічних видах життєдіяльності, включаючи цілепокладання і планування. Особливості реалізації особистісно орієнтованого підходу полягають також і у специфічній взаємодії викладача і студентів, режисури педагогічної дії, в усвідомленні студентами власних освітньо-мистецьких цілей, інтересів, потреб, вокально-педагогічних можливостей.

Застосування у музично-методичній підготовці положень гносеологічного підходу (від гр. Gnosis, -seos – знання) дає змогу поєднати міждисциплінарне знання, історичний досвід методичної та співацької діяльності та інноваційні підходи в сучасній педагогіці. Ураховуємо, що розвиток наукового пізнання фіксується в логічних формах мислення, у практичній діяльності, ґрунтується на основоположних принципах об'єктивності, пізнаваності, активного творчого відображення, діалектики, практики, історизму, конкретності істини та оперує такими поняттями, як: "пізнання", "свідомість", "відчуття", "розум", "істина", завдяки якій долається обмеженість внутрішнього досвіду індивіда й отримане знання "піднімається" до рівня об'єктивно-істинного [27, с. 81]. Важливими ознаками реалізації гносеологічного підходу є використання на заняттях інноваційних технологій для оптимізації пізнавальної діяльності.

Урахування ідей діяльнісного підходу дозволяє формувати у майбутніх учителів музики необхідні уміння і навички щодо виконання методичних дій, вияву активності та апробації раціональних моделей методичної та співацької діяльності. Б. Теплов доводив, що будь-які здібності існують не самі по собі, а тільки в конкретній діяльності [25, с. 616], в якій виділяють, зокрема, такі компоненти, як суб'єкт з його потребами, мета, відповідно до якої предмет перетворюється на об'єкт, на який спрямована діяльність, засіб реалізації мети; результат діяльності [4, с. 98]. Діяльність – це свідома активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети, тому застосування положень діяльнісного підходу вимагає цілеспрямованої роботи викладача щодо вибору мети, планування й організації діяльності, з активізації і переведення студента в позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування [16].

Означені характеристики знаходять відображення у музично-педагогічній діяльності майбутніх учителів, основний сенс аналізу результативності якої полягає у виявленні доцільності, ефективності, раціональності педагогічних дій та операцій з метою оптимізації діяльності, досягнення високого рівня її якості. Зокрема, інтегрований спецкурс "Основи музично-педагогічної праксеології", який упродовж кількох років апробуємо у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Кіровоградському, Сумському, Глухівському педагогічних університетах, передбачає таку методику проведення лекцій, практичних занять, в основі яких проблемні, евристичні, ігрові та інші продуктивні форми навчання, мета використання яких – розвивати індивідуальність студента, самостійність його мислення, що стимулює його творчі здібності.

Музично-методична підготовка майбутнього вчителя музики враховує основні положення аксіологічного підходу ("аксіологія" з гр. *axia* – цінність, *logos* – слово): моральність, прагнення розвивати внутрішній потенціал самості, ціннісні орієнтири (А. Козир, В. Федоришин [6; 7] О. Олексюк, Г. Падалка, А. Растригіна, О. Ростовський, Т. Стратан-Артишкова та ін.). Серед цінностей, які мають особистісний сенс для майбутніх учителів музики, О. Ростовський [21, с. 638] виділяє цінності, важливі для співацької діяльності вчителя: формування загальнолюдської та вокально-педагогічної культури, духовних потреб, естетичних ідеалів та смаків; потреби у навчанні мистецтва співу, вокально-педагогічну компетентність, вокально-педагогічну майстерність; потреби у мистецькому спілкуванні, яскравий співацький голос, толерантне ставлення до вокально-педагогічних шкіл світової та національної культури, художню виразність та артистичність виконання вокального твору, здатність до діалогічного спілкування з творами вокального мистецтва, здатність до осягнення та інтерпретації смислів вокальних творів та інші. Важливими для вчителя музики є педагогічні цінності: здатність навчати, виховувати, розвивати учнів у сфері вокального мистецтва; володіння ефективними навчально-виховними методами та засобами, культура спілкування, творчий характер взаємодії, визнання цінності іншої людини. Акцентує увагу О. Ростовський на формуванні у майбутніх учителів музичних (почуття ладу, ритму, музична пам'ять) та специфічно вокально-педагогічних здібностей (співацький голос, вокальний слух, голосоутворення, звукоутворення); на прагненні до саморозвитку і самореалізації у світі культури. Лекції, практичні заняття, самостійна, індивідуальна робота, практика – усе має сприяти культурному розвитку особистості кожного студента, гуманності, духовності, сприяти творчій свободі і гідності людини як вищої цінності, здатності до самовизначення.

Залучення мистецької праксеології, праксеологічного підходу до методичної підготовки майбутніх учителів музики дозволяє розглядати знання і практику в єдності. За визначенням Т. Котарбінського [9], праксеологія виступає дисципліною, що синтезує дані різних наук, які відносять до організації праці. Основну сутність педагогічної праксеології сконцентровано у понятті "якість педагогічної діяльності, педагогічної дії", що поєднує такі її характеристики, як якість (якість педагогічної діяльності, якість діяльності педагога або педагогічного колективу, якість організації педагогічного процесу тощо); успішність (успішність педагогічної діяльності, педагогічний успіх), продуктивність (продуктивність педагогічної діяльності, продуктивність педагога, продукт педагогічної діяльності); результативність (результативність педагогічної діяльності, результати педагогічної діяльності та її конкретних видів); ефективність (ефективність педагогічної діяльності, ефективна дія, педагогічний ефект) [8, с. 26].

Аудиторні заняття з методичних курсів варто збагатити з урахуванням праксеологічного підходу: розвиваємо уміння студентів доцільно обирати форми, методи і прийоми організації навчання відповідно до теми, мети, складності і значущості навчального матеріалу; розробляти конспекти лекцій, практичних занять, уроків; готувати систему діагностичних завдань, навчальну, навчально-методичну, наукову, довідкову літературу; створювати й використовувати різні види наочності, електронні посібники; організовувати самостійну, індивідуальну, науково-дослідну роботу учнів тощо. З-поміж методів інноваційного навчання застосовуємо кейс-метод, пропонуємо слухачам осмислити реальну професійну ситуацію і прийняти рішення; перфоменс-тести, що застосовують для формування умінь і навичок, а

також як форму контролю й оцінки (наприклад: розробити і показати фрагмент лекції / практичного заняття на певну тему; виступити з повідомленням; підготувати план інтерв'ю з діячем культури), організація групових дискусій (brainstorming, buss groups), презентування проектів, створення портфоліо тощо. З цією метою вагому роль відводимо самостійній роботі, що відбувається під керівництвом викладача як індивідуального консультанта, тьютора. Ефективним психолого-педагогічним механізмом підвищення якості фахової підготовки виступає творча майстерня викладача, котрий залучає до роботи зі студентами діячів культури, мистецтва, освіти, вчителів-новаторів; залучає студентів до концертно-виконавської й музично-просвітницької роботи, наукових конференцій, фестивалів, конкурсів.

Отже, результати проведеного дослідження дали змогу виокремити наукові підходи, які відповідають методичній підготовці. Науковий підхід подано як вихідну позицію у дослідженні системно-холістичного контексту методичної підготовки майбутнього вчителя музики до співацької діяльності.

З-поміж основних у побудові моделі методичної підготовки майбутнього вчителя музики вважаємо системний, компетентнісний, особистісно орієнтований, гносеологічний, діяльнісний, аксіологічний, праксеологічний підходи. Обрані підходи органічно взаємодоповнюють і взаємозбагачують один одного, взаємопроникають, взаємозумовлюють, взаємодіють і таким чином, утворюють системно-синергетичну цілісність.

Урахування особистісного і діяльнісного підходів дозволяє розглядати методичну підготовку майбутніх учителів музики як процес залучення учасників праксеологічної діяльності до вокально-діалогової взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних відносин. Системний підхід дає змогу розглядати цей процес у єдності нормативно-цільового, теоретико-методологічного, процесуально-змістового, аналітико-результативного блоків. Відповідно до компетентнісного підходу формування методичної підготовленості пропонується розглядати у процесі вивчення музично-методичних дисциплін, під час педагогічної практики. З урахуванням аксіологічного, праксеологічного підходів відбувається виховання загальнолюдських і культурних цінностей успішної особистості.

До перспективних ідей, які варті подальшого вивчення в наукових статтях, відносимо дослідження реалізації моделі методичної підготовки майбутнього вчителя музики до співацької діяльності на засадах праксеологічного підходу.

Література

1. Анисимов О. С. Основы методологического мышления / О. С. Анисимов. – М., 1989. – 240 с.
2. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Евгения Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 11–17.
3. Вознюк О. В. Системно-цільовий аспект холістичної парадигми освіти [Електронний ресурс] / О. В. Вознюк // Збірник наукових праць. 2016. – № 25. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiirbis_64.exe. – Назва з екрана.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Козир А. В. Професійна майстерність учителів музики : теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти : монографія / А. В. Козир. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 380 с.
7. Козир А. В. Вступ до акмеології мистецької освіти : навч.-метод. посіб. для магістрів, викладачів мистецьких дисциплін, студентів вищих навчальних закладів освіти / А. В. Козир, В. І. Федоришин. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 267 с.
8. Колесникова И. А. Педагогическая праксиология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. А. Колесникова, Е. В. Титова. – М. : Академия, 2005. – 256 с.
9. Котарбинский Т. Развитие праксеологии / Т. Котарбинский // Польское обозрение, 1962. – № 12. – С. 13.
10. Миллер Д. Холістическое образование. Педагогика предчувствия [Електронный ресурс] / Д. Миллер. – Режим доступу: <http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200205007>. – Назва з екрана.
11. Нова українська школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/17/mon.pdf>. – Назва з екрана.
12. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
13. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – Вид. друге, випр. – К. : Аконті, 2008.
Т. 1. – 2008. – 862 с.
14. Новиков А. М. Методология : словарь системы основных понятий / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Либроком, 2013. – 208 с.
15. Олексюк О. М. Музична педагогіка : навч. посіб. / О. М. Олексюк. – К., 2006. – 188 с.
16. Олексюк О. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навч. посіб. / О. Олексюк, М. Ткач. – К. : Знання України, 2004. – 264 с.
17. Отич О. М. Методологічні принципи наукового дослідження / О. М. Отич // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія "Педагогічні науки": збірник. – Чернігів, 2010. – Вип. 76. – С. 41–43.
18. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К. : Освіта України, 2010. – 274 с.
19. Поплавская Т. Н. Холистическая парадигма образования как возможность выхода из антропологического кризиса [Электронный ресурс] / Т. Н. Поплавская. – Режим доступа:
<http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology-113/philosophy-of-education-113/16834-113-0509>. – Назва з екрана.
20. Професійна освіта : словник : навч. посіб. / уклад. : С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища шк., 2000. – 380 с.
21. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. / О. Я. Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.
22. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі [Електронний ресурс] / О. Я. Савченко // Педагогічні видання / е-журнал "Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку". – Режим доступу:
http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical. – Назва з екрана.
23. Сисоева С. О. Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження / С. О. Сисоева, І. В. Соколова / НАПН України. Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих, МОН, Маріупольський держ. Гуманітарний ун-т – Київ : Видавничий Дім "ЕКМО", 2010. – 362 с.
24. Субетто А. И. Приоритеты и философия целеполагания фундаментальной науки в XXI веке. Трансформация парадигмы университетского образования [Электронный ресурс] / А. И. Субетто. – Режим доступа:
<http://www.trinitas.ru/rus/doc/avtr/00/0008-00.htm>. – Назва з екрана.
25. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов // Избр. труды : в 2 т. – М. : Педагогика, 1985.
Т. 1. – 1985. – С. 42–222.
26. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
27. Философия : учеб. пособ. для высших учеб. завед. / отв. ред. д-р филос. наук, проф. В. П. Кохановский. – 8-е изд. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 576 с.
28. Philosophical Sources of Holistic Education // Turkish journal of Values Education. – 2005. – № 3 (10). – P. 150–161.